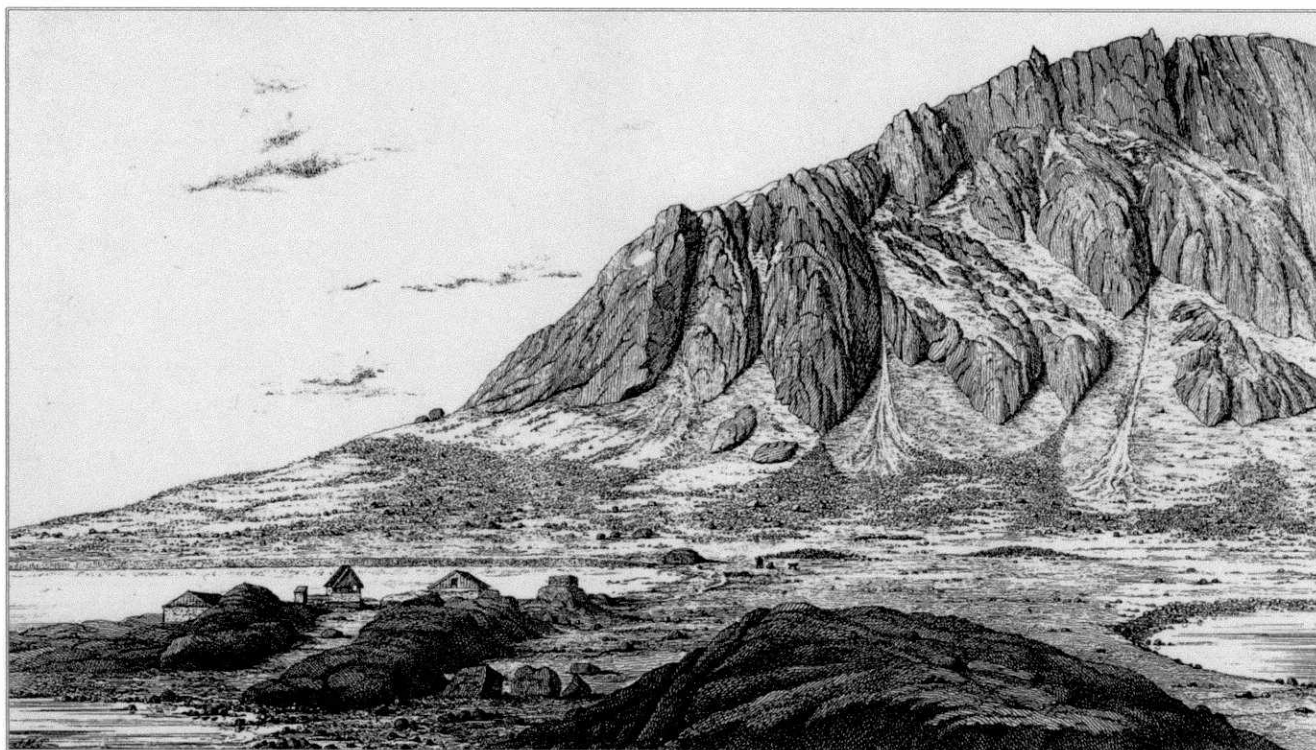

NANORTALIK MUSEUM
Feltrapport

RUINERNE PÅ IKIGAAT

- nordboernes Herjolfsnæs

Topografisk-historisk kortlægning

Ruinerne på Ikigaat

Topografisk- historisk kortlægning af spor efter bebyggelse gennem 1000 år

Foretaget for Nanortalik museum

af

Niels-Christian Clemmensen og Hans Kapel

Sammenfattende rapport 2013

Indhold

Dokumentation af bebyggelsesspor	2
Bosætningshistorie	3
<i>Nordboerne</i>	3
<i>Inuit/Thulefolket</i>	4
<i>Østprøven</i>	4
Beboere	5
Bestyrere af Østprøven	6
<i>Fåreholderstedet</i>	6
Beboere	7
Kildemateriale	8
<i>Nordboerne</i>	8
<i>Thulekultur</i>	8
<i>Østprøven</i>	8
<i>Fåreholderstedet</i>	8
Tidligere undersøgelser	9
Kendte opmålinger	10
De aktuelle ruin- og terrænopmålinger	11
Arbejdsforløb og <i>metode</i>	11
De fysiske spor, ruinerne	12
<i>Nordboerne</i>	12
<i>Inuit/Thulekultur</i>	16
<i>Østprøven</i>	18
<i>Fåreholderstedet</i>	23
<i>Ruiner af ukendt alder</i>	26
Billeddokumentation	28
<i>De enkelte ruiner</i>	29
Litteratur	39
Bilag	
Oversigtskort med samtlige ruiner.	

Herjolfsnæs - Ikigaat - Østprøven

DOKUMENTATION AF BEBYGGELSESSPOR PÅ IKIGAAT

Denne rapport handler om de opmålinger, som i de senere år er foretaget på Ikigaat, nordboernes Herjolfsnæs. Der er dels tale om en opsamling af måleresultater, dels et forsøg på at identificere de mange synlige anlægsrester på halvøen.

Ikigaat fremtræder i dag som et spændende og betydningsfuldt kulturmiljø med spor af aktiviteter gennem næsten tusind år. De middelalderlige kilder beretter, at det var ved Herjolfsnæs, forsyningsskibene fra Europa gennem næsten 500 år først lagde ind, inden de sejlede videre nordpå på deres handelstogter til Øster- og Vesterbygden.

Men det er ruiner og anlægsrester fra 18- og 1900 tallet som falder i øjnene, hvis man gør landgang i bugten mod vest. Ikke mindst bygningerne fra det fåreholdersted, som blev etableret i 1959, men som efter kun 13 år igen blev forladt.

Også resterne af det tidligere handelsanlæg Østprøven, markerer sig tydeligt i terrænet. Sammenholder man de bevarede fundamenter og stiforløb med den fyldige billeddokumentation, som eksisterer fra midten af 1800-tallet, er det muligt at identificere sporene af stort set alle de nu forsvundne bygninger.

Knapt så iøjnefaldende er sporene efter den norrøne bebyggelse. Ruinen af den massive kirkebygning og det omgivende kirkegårdsdige markerer sig dog tydeligt, takket være Nørlunds udgravninger i 1921. Går man et stykke til fjelds, ses også omridset af boligen og de stalde og lagerbygninger, som tilsammen har udgjort stormandsgården på Herjolfsnæs.

Når det gælder spor efter den inuitiske bosætning – den der muligvis gik forud for nordboernes landnam, og den, der angiveligt fandt sted kort efter Nordboernes forsvinden, er de endnu vanskeligere at erkende. I forbindelse med Gustav Holms undersøgelser i 1880, blev der gjort adskillige thuleeskimoiske fund, og også udgravninger i 2001-02 viste sikre vidnesbyrd om aktiviteter efter nordbotid og forud for etableringen af Østprøven. Det kan endvidere nævnes, at der i en af de mange hedenske grave på fjeldsiden nord for halvøen, er fundet en mønt fra begyndelsen af 1700-tallet. Der har endnu ikke været søgt målrettet efter inuitiske anlægsrester, og det må formodes, at nogle ligger skjult under senere tiders bebyggelse.

Indtrykket af de mange kulturspor kan virke overvældende og forvirrende for den, som ikke har en forhåndsviden. Med de aktuelle opmålinger og den efterfølgende tolkning, er der skabt grundlag for at udarbejde et historisk bebyggelseskort, der - sammenholdt med et rigt kildemateriale - vil kunne bruges til at formidle stedets historie på en levende og tidssvarende måde. Dette vil blive forsøgt i denne rapport.

Men først lidt baggrundshistorie.

BOSÆTNINGSHISTORIE

Nordboerne

Den norrøne bosættelse på Ikigaat strækker sig ifølge den hævdevundne opfattelse fra lidt før år 1000 til hen imod slutningen af 1400-tallet eller begyndelsen af 1500-tallet. Den islandske stormand Herjolf Bardarson, efter hvem stedet fik navn, var ifølge de islandske beretninger blandt de landnamsmænd, som i 986 fulgte Erik den Røde. I Landnamabok oplyses kort at Herjolf tog Herjolfssfjord og boede på Herjolfsnæs.

Vi står dog her med et lille problem, for indtil nu er der ikke gjort fund på Ikigaat, som kan dateres tidligere end slutningen af 1200-tallet. I nedenstående tabel ses resultatet af dateringer foretaget indenfor de seneste 20 år med de korrektioner, som den nyeste teknologi muliggør¹. Som det fremgår, er der anvendt meget forskelligartet materiale til dateringerne – menneskeknogle, tekstilfibre (uld) og lokalt vokset træ.

C14 Lab ID	Materiale	Kalibreret alder	1 sigma variation	Bemærkning
AAR-6127	Human knogle	1285	1260-1295	"Burgunderhuen"
AAR-2201	Hovedtøj, uld	1300	1280-1380	
AAR-6130	Human knogle	1295	1283-1310	
AAR-6131	Human knogle	1295	1285-1305	
AAR-2200	Dragt, uld	1305-1375	1295-1395	
AAR-6128	Human knogle	1320	1300-1385	
AAR-6129	Human knogle	1320	1305-1390	
AAR-4959	Tekstil, uld	1325-1390	1305-1400	
AAR-4960	Tekstil, uld	1335-1400	1325-1410	
AAR-1269	Human knogle	1418	1329-1456	
AAR-1290	Hætte, uld	1410	1330-1428	
AAR-1271	Human knogle	1430	1407-1447	
AAR-1288	Dragt, uld	1434	1413-1449	
AAR-1270	Human knogle	1437	1413-1467	
AAR-1289	Hætte, uld	1434	1419-1445	
K-6711	Junisperus	1446	1436-1453	
AAR-8451	Betula cf. pubescens	1428	1413-1438	Fra smedjen
AAR-8452	Betula cf. pubescens	1290	1283-1296	Fra smedjen

Som en yderligere kommentar til disse dateringer skal det bemærkes, at de tidligste skriftlige kilder som omtaler Herjolfsnæs, heriblandt *Landnamabok Islands*, formentlig er nedskrevet i sidste halvdel af 1200-tallet. Disse kilder kender vi tilmed kun fra langt senere afskrifter.

Det er vanskeligt at give en nøjagtig datering af kirkeruinen, men nogle forskere foreslår, at den repræsenterer en bygning, som er opført en gang i begyndelsen af 1200-tallet. Nørlund, der undersøgte den i 1921, mente dog at kunne påvise rester af et ældre fundament under det seneste murværk.

De foreliggende dateringer er dog alt for få, til at der kan træffes sikre konklusioner.

¹ På én undtagelse nær er alle dateringer foretaget af AMS-C14 laboratoriet ved Århus Universitet.

Selvom de norrøne ruiner på Ikigaat, har været undersøgt utallige gange siden begyndelsen af 1800-tallet², er der altså stadig mange væsentlige spørgsmål, som venter på at blive besvaret. Nedenfor (side 12) vil nogle af dem blive stillet, her skal blot fremføres et:

På den store halvø hvorfra næsset Ikigaat skyder sig frem, er registreret ruiner af adskillige nordbogårde. Er det muligt, at Ikigaat ikke var det første sted, Herjolf tog land, eller skal vi måske søge hans landnamsgård blandt disse ruingrupper? En mulighed kunne være en af dem der findes i bugten Maakkerneq ca. 5 km vest for Ikigaat? Denne lokalitet er af Ove Bak foreslået som "Sandhavn", stedet hvor skibe fra Europa først lagde ind, inden de fortsatte til de nordlige bygder. Sandhavn lå ifølge de gamle kursforskrifter nær ved Herjolfsnæs³.

Fra undersøgelser herfra (ruingruppe Ø 21a) foretaget i 2001⁴, foreligger i hvert fald 2 C14 dateringer, som rækker tilbage i 1000-tallet⁵. Prøverne er dog udtaget i forbindelse med stikprøveundersøgelser af dyrkningsspor, og antallet af dateringer er endnu for ringe til at give en blot nogenlunde sikker tidsfæstelse af bebyggelsen.

Inuit/Thule-kultur

Der er ikke til dato fundet spor efter palæoeskimoisk aktivitet, som går forud for nordboerne, men blandt de fund som Gustav Holm hjembragte fra sine undersøgelser i 1880, er flere eskimoiske, der antageligt stammer fra 16 og 1700-tallet.

Også i forbindelse med de seneste arkæologiske undersøgelser i begyndelsen af 1990-erne er der gjort fund som viser, at Inuit, kort efter at nordboerne forlod Herjolfsnæs, har besøgt stedet, sikkert for at drage nytte af deres efterladenskaber. Vel især det jern som kunne findes i slagge- og skrotbunkerne omkring den nyligt opdagede smedje. Der findes ingen absolutte dateringer af disse fund, men stratigrafisk kan de henføres til tiden kort efter at smedjen blev forladt.

I de eskimoiske grave, der findes i stort antal på fjeldsiden bag de norrøne ruiner, er der tidligere fundet mønter, som stammer fra første halvdel af 1700-tallet.

Man regner med at den seneste migrationsbølge – udbredelsen af Thulekulturen - nåede Sydgrønland i løbet af 1400-tallet. Anlægsrester fra denne periode kan som nævnt ikke påvises med sikkerhed, men det er nærliggende at formode, at den store hustomt, i hvilken fåreholder Simonsen i 1859 anlagde sin have, repræsenterer et langhus af den type, som var almindelig i Sydgrønland omkring år 1700. Det er heller ikke utænkeligt at et par af de ruiner, som er afsat på Rinks originalkort fra 1853, stammer fra perioden før Østprøven.

Østprøven

I 1834 blev der på Ikigaat anlagt en handelsplads som fik navnet Østprøven. Forudsætningen for denne placering var først og fremmest områdets store ressourcerigdom, og den relativt store befolkningskoncentration, der kunne sikre en rentabel indhandling af spæk, sælskind og ræveskind og lejlighedsvis også isbjørneskind. Østprøven blev nedlagt allerede i 1877, men de herrnhutiske folketællinger fra den nærliggende missionsstation Frederiksdal viser, at der

² Se oversigten på side 9-10.

³ Tilføjelse af ukendt alder til Ivar Bardarssons grønlandsbeskrivelse fra 1350.

⁴ Dorte Veien Christiansen, 2002

⁵ Adderley, PA and Simpson, IA 2006.

boede mennesker på næsset helt op til 1909, hvilket også bekræftes af flere andre kildeudsagn (se nedenfor).

Ikigaat besøges med mellemrum af bjørne. Robert Müller har i bogen "Vildtet og jagten i Sydgrønland"⁶ følgende lille beretning:

"For at overbevise sig om en Bjørn er onskabsfuld eller ej, pleje Fangerne, inden de begynde at lændse den, at kaste deres Kastetræ eller anden Genstand hen til den. Bider den derefter, vil den temmelig sikkert forsvare sig. I modsat Fald blot søge at undkomme. En halvfjøllet Person ved det daværende Udsted Østprøven, som altid blev drillet og gjort Løjer med, og som ingen Kajak havde, havde hørt at Fangerne plejede at bære sig saaledes ad. Han plejede at hente Vand for Udliggeren, og en Dag, han kom gaaende med sine Vandspande, stod han pludselig Ansigt til Ansigt med en Bjørn, og besluttede sig nu at prøve, om dette var sandt, gik derfor hen, og rakte den højre Arm hen imod den. Bjørnen snappede ganske rigtigt efter Haanden, bed tommelfingeren af ham og gik saa ganske roligt sin Vej, uden at gøre ham videre Skade."

Den overvejende del af indhandlingen i området foregik allerede fra omkring 1850 ved udstedet Pamiagdlok eller Illua, som blev anlagt på en ø ca. 20 km sydvest for Østprøven i 1848. Pamiagdlok blev primært etableret af hensyn til de mange tilflyttere fra Østgrønland, som fra midten af 1800-tallet i stigende antal søgte mod kolonierne og handelspladserne i Sydgrønland. Samtidig havde den en bedre strategisk beliggenhed i forhold til Kitsissut-øerne, hvor der hvert forår blev nedlagt et meget stort antal sæler. Rink oplyser således i 1857 at handels-assistenten fra Østprøven og Pamiagdlok opholdt sig på Kitsissut øerne i al den tid forårsfangsten varede for at indhandle spæk.

Beboere

Nedenstående tal bygger på sporadiske oplysninger fra blandt andet Herrnhuter missionens folketællinger, danske kirkebøger og andre arkivalier.

1834	20	Nemlig: Bestyreren og hans grønlandske kone samt 18 grønlændere.
1840	29	-
1850	19	-
1855	10	Udstedsbestyreren og kone samt 8 grønlændere under Herrnhuter missionen (Rink opgiver dog et samlet indbyggerantal til 37)
1860	5	Nemlig: Jakob M. Hagen, Engele T. Hagen, Marie F. J. Hagen 14 år, Hans P. J. Hagen 7 år, Andreas E. T. Hagen 4 år
1870	5	Nemlig: Jakob Martin Hagen 59 år, Inger Tabitha Hagen 48 år, Jakoboa Hagen 23 år, Hans Peter Hagen 16 år, Andreas Edvard 13 år. J. M Hagen dør i 1874, men hans kone og datter bliver boende, også efter handelsstedets nedlæggelse i 1877..
1901	3	Nemlig: Inger Thabita Hagen 80 år, hendes datter Jacobine Frederikke Marie Hagen 55 år og Amalie 13 år grønlænderinde.
1904	2	Inger Thabita Hagen og Jacobine Frederikke Marie Hagen
1908	2	Samme
1909	0	Stedet affolkes.

Den 18. juli 1893 besøgte pastor Rüttel Østprøven og mødte dér Inger Hagen og hendes datter Maria (se ovenfor).

⁶ Müller, R. 1906

Den 2-3. oktober 1900 lå distriktslæge Gustav Meldorf vejrfast på Ikigaat i nogle døgn. Han omtaler i den forbindelse mødet med mor og datter:

*"De to Eneboersker gaa grønlandsk klædte; de forstaa alt Dansk og læse endog danske Bøger, men de ere ved Ensomheden blevne næsten menneskesky, særlig overfor Europæere. Da de i mange Aar ingen Konebåd har haft, maa Datteren slæbe Brænde og Hø paa sin Ryg inde fra Frederiksdal-Fjord langs Foden af de høje stejle Fjelde til Ikigaat. Hendes Ryg er ogsaa stærkt bøjet under Slid og Arbejde, og hendes Hænder er haarde og grove Arbejdsnæver. De kæmpe sikkert her en haard Kamp for at friste Udkommet paa denne i øvrigt mennesketomme Plads med de mange Fortidsminder og Fortidslevninger. – De vare begge raske, da jeg besøgte dem, og alt hvad de ønskede af mig, var lidt Kamfer- og Brystdraaber fra min Medicinkasse."*⁷

Den 14. marts 1909 skrev Sophie Lytzen til Hanne Lytzen⁸:

"I vinter den sørgelige begivender var Østprøven d. 5,te januar er Marie Hagen omkommen i en snestorm, den gl. halvblinde moder havde forgjæves ventet hende, ud kun, de kun jo ikke gaa, tilfældigt var der den 6" kommen 1 kajak over fra Frederiksdal og han fandt Marie frossen ihjel ved vandstedet hendes spand de være fyldte med vand."

Bestyrere og assistenter ved Østprøven

- Bestyrer fra 1834 var det den danske bødker Hans Christoffer Ravn (gift med Abigael).
- 1848- 1857 varetages hvervet af bødker Jens Carl Vilhelm Chemnitz, (1848–1857) gift med Marie Elisabeth, barnebarn af Anders Olsen (Qaqortoqs grundlægger). De blev stamforældre til den kendte grønlandske familie, Chemnitz. Deres søn Jens Anton Elias Barsilai Ignatius Chemnitz blev født i Østprøven den 24. november 1853. Jens Chemnitz (junior) er kendt for at være grundlægger af fåreholdererhvervet i nutidens Grønland (se nedenfor).
- Fra 1857–1874 var "bødkerformand" Jakob Martin Hagen(Ájâte) bestyrer. Han var gift med Inger (Éngile) Thabita Hagen. Jakob Hagen omtales i 1870 som "pensionist", men senere – i 1874 – som udligger. Hagen døde i 1877.
- Assistent 1859-60 var Morten Smith Schønheyder. Han blev senere kontrollør ved kryolitbruddet i Ivittuut.
- 1960-63 fungerer Johan Frederik Holm som assistent.

Fåreholderstedet på Ikigaat

I 1959 etablerede Samuel Simonsen sig som fåreholder og fisker på Ikigaat. Desværre blev dette afsnit af stedets historie af relativ kort varighed, idet han i 1972 omkom ved en tragisk drukneulykke, og stedet blev endeligt fraflyttet samme år.

Fåreholderstedets bygninger blev, som det ses af opmålingerne, placeret midt mellem de norrøne ruiner og de bevarede spor af Østprøven. Ganske vist blev et skur ved en fejl bygget i tomten af norboernes bolig, men sporene er nu fjernet. Desuden blev haven efter

⁷ G. Meldorf 1902.

⁸ Arktisk Institut, Dokumentarkiv. Arkivfond A 143,1:6. (afskrift O.Bak 2003)

tidens skik anlagt i en sammensunken ruin, som antagelig er rester af et eskimoisk langhus. Men ellers ligger tidligere tiders bebyggelsesspor stort set urørte.

Beboere⁹

1959	4 indbyggere, fåreholderfamilien Simonsen med 2 børn
1971	11 indbyggere: Familien med 8 børn og "fætter Søren" som medhjælper
1972	Stedet fraflyttes

Når det gælder dyrehold, har Ikigaat en lang forhistorie. Nordbogården Herjolfsnæs havde sin kystnære beliggenhed og det relative beskedne opland til trods - både køer og får og sikkert også geder. Flere af de fundne økonomibygninger kan med sikkerhed identificeres som stalde. Også i Østprøvens tid holdt man husdyr. Jens Carl Wilhelm Chemnitz, der som nævnt var handelsstedets bestyrer omkring midten af 1800-tallet, havde en del geder samt enkelte får. Det fortælles endvidere at hans efterfølger, Jakob Hagen, skulle have haft hen imod et halvt hundrede geder, og at han vinteren igennem opbevarede deres mælk på tønder (Jespersen, E. 1915).

I Frederiksdal, var dyrehold også almindeligt, og det samme var tilfældet i andre byer og bygder. Oplysninger fra 1904 angiver således, at der i Igaliku var ca. 50 køer foruden får og geder, og i Narsaq var der ca. 30 køer. I Julianehåb og Nanortalik havde der gennem mange år været tradition for kvæghold.

Startskuddet til etablering af fårehold som hovederhverv blev imidlertid indførelsen af 20 moderfår fra Færøerne, som Jens Chemnitz - med økonomisk støtte fra Grønlands Styrelse - tog initiativet til i 1906. Jens Chemnitz var på dette tidspunkt præst i Frederiksdal.

Forud havde mange gjort sig tanker om at udnytte denne mulighed for at afhjælpe det kriseramte fangererhverv. I perioden 1904-06 havde distriktslæge Henrik Deichmann, på eget initiativ og for egen regning, indført adskillige skotske får, som blev fordelt blandt lokale i Julianehåb, men dette private igangsætter-forsøg var ingen succes.

En anden, som kan have inspireret og tilskyndet Jens Chemnitz, var Poul Vibæk, der omkring 1900 var præst i Julianehåb. I en artikel i "ATLANTEN" i 1804 udpeger han områder, hvor fåreavl efter hans mening ville være rentabelt, og han fremsætter forslag til, hvordan erhvervet kunne igangsættes.¹⁰

⁹ Oplysningerne er hentet fra O. Bak 1975.

¹⁰ Vibæk, P. 1904.

KILDEmateriale OG DOKUMENTATION

Nordboerne

Dokumentationsmateriale, som belyser den norrøne bosættelse på Ikigaat, indskrænker sig til de sporadiske oplysninger vi får gennem de islandske beretninger. Sandhedsværdien af disse er begrænset, alene fordi ingen af dem er bevaret i deres oprindelige form. Herjolfsnæs omtales ganske vist ofte, men kun som et stednavn – et fikspunkt for beskrivelsen af Grønlands geografiske topografi eller som udgangspunkt for begivenheder, læseren forventes at kende andetsteds fra.

De skrevne kilder blev allerede i begyndelsen af 1800-tallet samlet i storværket "Grønlands Historiske Mindesmærker", som i årene 1838-1845 blev udgivet af Det Kongelige Nordiske oldskrift-selskab.

Ruinerne udgør altså det primære kildemateriale, og i dem ligger nøglen til en dybere forståelse af dette lille samfunds funktion og sammensætning gemt. I et efterfølgende afsnit er der gjort rede for de mange undersøgelser, som siden 1700-tallet er foretaget, og der henvises til det vigtigste af det eksisterende arkæologiske dokumentationsmateriale.

Inuit/eskimoerne

Også når det gælder de mennesker som slog sig ned på stedet, efter at det var forladt af nordboerne, må vi sætte vores lid til arkæologien. Ganske vist har vi historiske udsagn om, at stedet var beboet, inden Østprøven blev anlagt. Således besøgte den herrnhutiske missionær J.A. de Fries i 1829 nogle grønlændere, som boede dér. Ved den lejlighed opdagede han, at en overligger til indgangen i et af husene, var en gravsten fra kirkegården. Det var den opdagelse som førte til, at Ikigaat blev identificeret med Herjolfsnæs. Resterne af eskimoiske tørvehuse har ikke haft 1800-tallets arkæologers interesse; det var efterladenskabelserne fra "de gamle Norske", man kom for at udforske. Men i sidste halvdel af 1900-tallet rettede arkæologien opmærksomheden mod den mulige kontakt og interaktion mellem Inuit og Nordboerne. Endnu er de arkæologiske muligheder dog langt fra udtømte.

Østprøven

Et anderledes fyldigt kildemateriale er bevaret, når det gælder Østprøven. En af de personer som har foretaget den mest omfattende arkivsøgning, er tidligere lærer Ove Bak, og en del af de oplysninger som er fremlagt i denne rapport om handelspladsen, er baseret på hans studier. Størstedelen af originalmaterialet opbevares i danske arkiver, bl.a. Rigsarkivet, Det Kgl. Biblioteks håndskriftsamling og Arktisk Instituts dokumentarkiv.

Men Ove Bak har også foretaget arkivstudier i Brødremenighedens arkiv i Herrnhut (Archiv der Brüder Unität), hvor blandt andet de tyske kirkebøger fra Frederiksdal opbevares. Som supplement til de skriftlige kilder, findes en del samtidige prospekter og et par skitsekort over handelens bygninger, tegnet af Heinrich Rink under et besøg i 1853. Samlet set giver materialet mulighed for en præcis identifikation af handelspladsens topografi og de enkelte bygningers anvendelse.

Fåreholderstedet

De oplysninger, som bringes her om den seneste bosættelse på Ikigaat, stammer i overvejende grad fra Ove Bak, som besøgte familien Simonsen gennem mange år. Han har siden brugt stedet og fåreholderfamilien som udgangspunkt for en serie af børne- og undervisningsbøger, "Børnene på Næsset." Alle fotos som er anvendt i forbindelse med identifikation af de indmålte bygninger og anlægsspor, er taget af Ove Bak.

TIDLIGERE UNDERSØGELSER OG OPMÅLINGER

Gennem næsten 200 år har Herjolfsnæs adskillige gange været genstand for undersøgelser og udgravninger af mere eller mindre kompetent art. Det var ofte handelens embedsmænd, præster og forbirejsende videnskabsfolk der foretog disse undersøgelser, ansporet af beretninger om, at dele af trækister, skeletter og velbevarede klædningsstykker med mellemrum blev udvasket af skrænten nedenfor den eroderede kirkegård.

W.A. Graah besøgte i 1828 ruinpladsen i forbindelse med sin undersøgelsesrejse til østkysten, men så vidt vides uden at foretage nogen form for undersøgelse.

J.A. de Fries, missionær ved den herrnhutiske missionsstation i Frederiksdal, opdagede i 1829 under et besøg på Ikigaat, at en overligger til indgangen i et eskimoisk tørvehus var en gravsten med runeinskription. På hans foranledning blev stenen sendt til Nationalmuseet i København. De Fries gennemførte senere udgravninger på kirkegården og sendte indberetninger herom til Nationalmuseet (Nationalmuseet, "Nordboarkiv").

Ove Kielsen, handelsassistent i Nanortalik, fik i 1839 en indberetning om, at dele af en båd skulle være udvasket af brinken foran kirken, og han iværksatte samme år en mindre udgravning. Det viste sig at det formodede fartøj var en kiste. Fundet blev straks indberettet, og Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab bemyndigede året efter Kielsen til at foretage en mere omfattende undersøgelse på stedet. Denne fandt sted i dagene 2. til 7. august 1840, og foruden kirkegården, gennemførte han mindre undersøgelser af flere af pladsens øvrige ruiner. En detaljeret rapport indeholdende et skematisk oversigtskort over ruinerne, foreligger om disse undersøgelser (Nationalmuseets "Nordboarkiv").

Heinrich Rink, der på det tidspunkt var inspektør over Sydgrønland, foretog mindre udgravninger på Ikigaat under et inspektionsbesøg i 1853, men der savnes oplysninger om hvor han gravede og med hvilket resultat. Til gengæld findes fra hans hånd nogle smukke prospekter der i streg og akvarel dokumenterer handelspladsen og ruinerne. Desuden detaljerede kortskitser, i mindst 3 versioner (KB, kortsamlingen).

Gustav Holm gjorde i 1880 ophold på Ikigaat i forbindelse med sin undersøgelsesrejse til Østkysten og foretog en mindre udgravning af den eroderede del af kirkegården, hvor han afdækkede flere trækister med velbevarede ligklæder. Heller ikke disse undersøgelser er nærmere dokumenteret, men der foreligger et prospekt udført af hans tegner Thorvald Groth.

Gustav Meldorf, distriktslæge i Julianehåb, måtte i 1900 gøre ophold på Ikigaat og lå vejrfast dér i dagene 2.-3. oktober. Han benyttede lejligheden til at foretage gravninger i kirkegården og i flere af de øvrige ruiner. I mangel af bedre redskaber blev der gravet med en bådshage! I 1911 vendte han tilbage, denne gang i følgeskab med Chr. Axel Jensen fra Nationalmuseet for at supplere de tidligere undersøgelser. En detaljeret indberetning om undersøgelserne fra Meldorfs hånd findes på Nationalmuseet (Nationalmuseets "Nordboarkiv").

Mylius Erichsen skal ifølge Poul Nørlund have foretaget en mindre udgravning på Ikigaat i 1906. Dette må dog bero på en fejl eftersom ME det år var travlt optaget af forberedelserne til Danmark Ekspeditionen. Om undersøgelserne måske i stedet fandt sted under Den Danske Litterære Ekspedition i 1902-04, er det ikke lykkedes at finde oplysninger om.

Det var imidlertid gennem *Poul Nørlunds* omfattende udgravninger i 1921, at Herjolfsnæs for alvor blev verdenskendt. På baggrund af resultaterne fra bl.a. Kielsens udgravninger vurderede Kommissionen for Videnskabelige Arbejder i Grønland, at kirkegården stadig måtte udgøre et enestående potentiale for arkæologiske undersøgelser, hvis den bedste ekspertise og de nyeste tekniske hjælpemidler blev taget i anvendelse. Efter første verdenskrig lykkedes det i samarbejde med Nationalmuseet at realisere planerne. Udgravningerne, som startede den 5. juli, strakte sig over 7 uger. I løbet af den tid blev de endnu urørte dele af kirkegården udgravet, og desuden blev flere af de øvrige bygninger undersøgt. Blandt andet boligtomten, som kun var sporadisk undersøgt af Kielsen.

Resultatet af undersøgelser, blandt andet fundet af de enestående velbevarede dragter, er grundigt beskrevet i Nørlunds monografi fra 1924¹¹ og siden i Else Østergårds specialværk om dragterne fra 2004¹².

Kendte opmålinger

1840	<i>Ove Kielsen</i> . Skematisk oversigtskort over de norrøne ruiner. Bilag til indberetning om besigtigelse og undersøgelser.
1853	<i>Heinrich Rink</i> . Detaljeret oversigtskort over de norrøne ruiner og Østprøvens bygninger. Kortet kendes i 3 versioner. Originalkort med notater på det Kongelige Bibliotek.
1880	<i>Thorvald Groth</i> . Stærkt forenklet oversigtskort over de norrøne ruiner og Østprøvens bygninger. Nationalmuseet.
1921	<i>Poul Nørlund</i> . Oversigtskort uden detaljer samt detailopmåling af kirken med omgivende kirkegård. Nationalmuseet.
1970	<i>J. Berglund og S.E. Albrechtsen</i> . Skitse-mæssig oversigt over den norrøne bosættelse med tilføjelse af et par nye ruiner på fjeldsiden vest for boligtomten. Nationalmuseet.
1986	<i>GTO</i> foretog på foranledning af Nanortalik Museum forundersøgelser og oprettede målepunkter på kirkemuren med henblik på et kystsikringsforsøg, som blev gennemført i 1991.
2001	<i>Clemmensen & Kapel</i> . Kurveopmåling af de norrøne ruiner og det omgivende terræn. SILA, Nationalmuseet.
2008	<i>Clemmensen & Kapel</i> . Terrænopmåling af det samlede ruinområde samt udlægning af monitoringspunkter foran kirkeruinen. Nanortalik Museum.
2009	<i>Clemmensen & Kapel</i> . Supplerende terrænopmålinger. Nanortalik Museum.

¹¹ Poul Nørlund 1924

¹² Else Østergård 2004.

DE AKTUELLE RUIN- OG TERRÆNOPMÅLINGER

Arbejdet, som der her skal gøres rede for, har været fordelt over 2 feltsæsoner.

Feltarbejdet i 2008 koncentrerede sig om indmåling af i forvejen kendte ruiner, og desuden om at etablere fixpunkter til brug for en fremtidig monitoring af den erosion, som havet forårsager i brinken foran kirken. Arbejdet som blev udført fra den 17.-26. september, var ramt af dårligt vejr, men til trods for det, blev størstedelen af det planlagte program afviklet. Programmet for 2009 var dels at lokalisere anlægsspor fra nyere tid, dels at supplere og udvide den terrænmodel, som var blevet genereret på baggrund af målingerne i 2008.

Arbejdsforløb og metode

Da der i en tidligere rapport er redegjort for 2008-målingerne¹³, skal vi her koncentrere os om feltsæsonen 2009.

Arbejdet strakte sig over dagene 22.- 27. juli, og vejret var, i modsætning til året før, godt i hele perioden. Til gengæld blev vi ramt af tekniske problemer, idet transmissionen af måledata fra vores basestation i Frederiksdal til roveren på Ikigaat "faldt ud" gentagne gange. Dette medførte en masse spildtid, idet det var nødvendigt at sejle frem og tilbage i forsøg på at afhjælpe problemet. Det lykkedes desværre kun delvist, og resultatet blev, at vi måtte opgive at indmåle et par nyfundne recente anlæg på halvøens nordøstside (skydeskjul og et teltfundament). Desuden var det heller ikke muligt at hente tilstrækkeligt med punktmål til beskrivelse af halvøens østlige del som kurveplan eller terrænmodel.

Ligesom i 2008 blev en basestation etableret i Narsarmiit/Frederiksdal tæt ved kommunekontoret. Stationens UTM koordinat var 6668742.182 y, 852743.356 x og 17.234 z. Da vi ikke ramte helt den første FR.I koordinat fra 2008 er punktet i 2009, 6668741.66 y, 852742.21 x, 15.14 z.

Som reference blev benyttet fikspunktet umiddelbart vest for bygden med GI-betegnelsen 010381832. Dette punkt er indenfor de seneste år bestemt af ASIAQ i REFGR og har koordinaten 6668790.231 y, 852621.929 x og 42.317 z. Afstanden fra basestationen til ruinområdet på Ikigaat er ca. 3 km. Alle beregninger er udført med Ski-Pro (Leica) og KMS-Trans.

Opmålingerne blev foretaget med GPS udstyr af mærket Leica, system 530, som var stillet til rådighed af Kulturarvsstyrelsen. Terrænpunkter blev målt med så stor en tæthed, at det har været muligt at generere en oversigtsplan med ækvidistance på ½ m.

Selve detailopmålingen var koncentreret om ruinerne og deres nære terræn. For ruinernes vedkommende var det i de fleste tilfælde muligt at definere hjørnepunkterne i de enkelte anlæg. Murtykkelse og -højde blev målt, og hvor det var muligt at skelne døråbninger, indvendige skillevægge og andre detaljer, er disse også målt. I de tilfælde hvor konturerne derimod var vanskelige at erkende, enten fordi der var tale om meget sammensunkne tørrevægge eller helt sammenstyrtede stenkonstruktioner, blev den største udstrækning af hvad der kunne tolkes som sikre bygningsrester indmålt.

De efterfølgende beregninger er foretaget med Leica Ski Pro software og KMS-Trans. Konstruktion af kurver og teknik med Site Work og Bentley MicroStation. MapInfo er benyttet til udtegning og præsentation.

¹³ Clemmensen & Kapel 2008

DE FYSISKE SPOR – RUINERNE

-identifikation, tolkning og temakort

Nordboerne

Som nævnt indledningsvis kender man intet kildemateriale, der kan give en detaljeret beskrivelse af stormandsgården på Herjolfsnæs. *Flateyjarbók*¹⁴ er den eneste af de middelalderlige skrifter, som indeholder faktuelle oplysninger, idet den - i en liste over de grønlandske kirker - oplyser, at der i Herjolfsfjord ligger en kirke. Det var netop denne kirke der var udgangspunktet for identifikationen af ruinerne på Ikigaat som værende Herjolfsnæs, og det var fundet i 1829 af en gravsten i indgangen til et tørvehus, som fik brikkerne til at falde på plads (se herom side 9).

Hvad angår de øvrige ruiner, må bebyggelsen - vurderet ud fra antallet af enheder, deres størrelse og byggemåde - betegnes som en relativt lille gård. Dog signalerer tilstedeværelsen af den meget store kirke og hallen, der indgår i boligkomplekset, klart stedets betydning. Dette tilsyneladende modsætningsforhold rejser flere spørgsmål.

Hvad kan årsagen være til, at en så betydningsfuld gård er anlagt på dette udsatte sted?

Besejlingsmæssigt frembyder placeringen store udfordringer. Området er kendt for sine voldsomme storme, og specielt halvøens vestlige næs kan være vanskeligt at passere, selv i sommerhalvåret. Hertil kommer storisen, som i forårs- og sommermånederne ofte umuliggør sejlads. Der er ingen grund til at tro, at disse forhold har været markant anderledes for 1000 år siden.

Set med en avlsbrugers øjne, kan stedet heller ikke have været særlig attraktivt. Mulighederne for dyrkbar hjemmemark har været beskedne, og oplandet til græsning for husdyr stærkt begrænset. Se dog nedenstående bemærkninger om topografien.

Kan man være sikker på at gården er identisk med det sted, Herjolf først tog land?

Dette spørgsmål er allerede behandlet i indledningen til denne rapport (se side 4). Som antydning dér, kan det absolut ikke udelukkes, at stedet, hvor det oprindelige landnam fandt sted, skal søges blandt ruingrupperne i nabolaget.

Kan det tænkes at topografien var markant anderledes på det tidspunkt gården blev anlagt?

Den yderste del af det fremskudte næs består af en lav klipperyg, som er forbundet med land ved en lille plan slette, dannet af morænemateriale og nedstyrtede erosionsprodukter. I historisk tid er en del af dette lave landfæste borteroderet af havet fra begge sider. Dels som følge af bølgeslag og isgang, dels på grund af isostatiske forhold (jordskorpens bevægelser i forholdet til havets niveau). Nye undersøgelser¹⁵ har vist, at landet i denne del af Sydgrønland har sænket sig relativt mellem 1½-2 meter i løbet af de seneste 1000 år. Dette forklarer blandt andet kirkens placering, som i dag er faretruende nær havstokken, og dermed også den delvis forsvundne kirkegård. Men hvilke perspektiver åbner det i øvrigt?

Den plane slette, hvor ruinerne ligger i dag, udgør et areal på ca. 29.700 m². Men hvor meget land kan være borteroderet? Ud fra en vurdering af terrænforhold, vanddybder og bundforhold, kan det med en forsigtig beregning anslås, at det i bugten mod nord drejer sig om ca. 8.500 m² og mod syd om ca. 10.500 m². I alt kan den slette, hvorpå gården blev anlagt,

¹⁴ Flateyjarbók, som stammer fra 1380-erne, menes at være baseret på ældre manuskripter, originalkilder som ikke længere eksisterer.

¹⁵ Naja Mikkelsen et.al. 2008

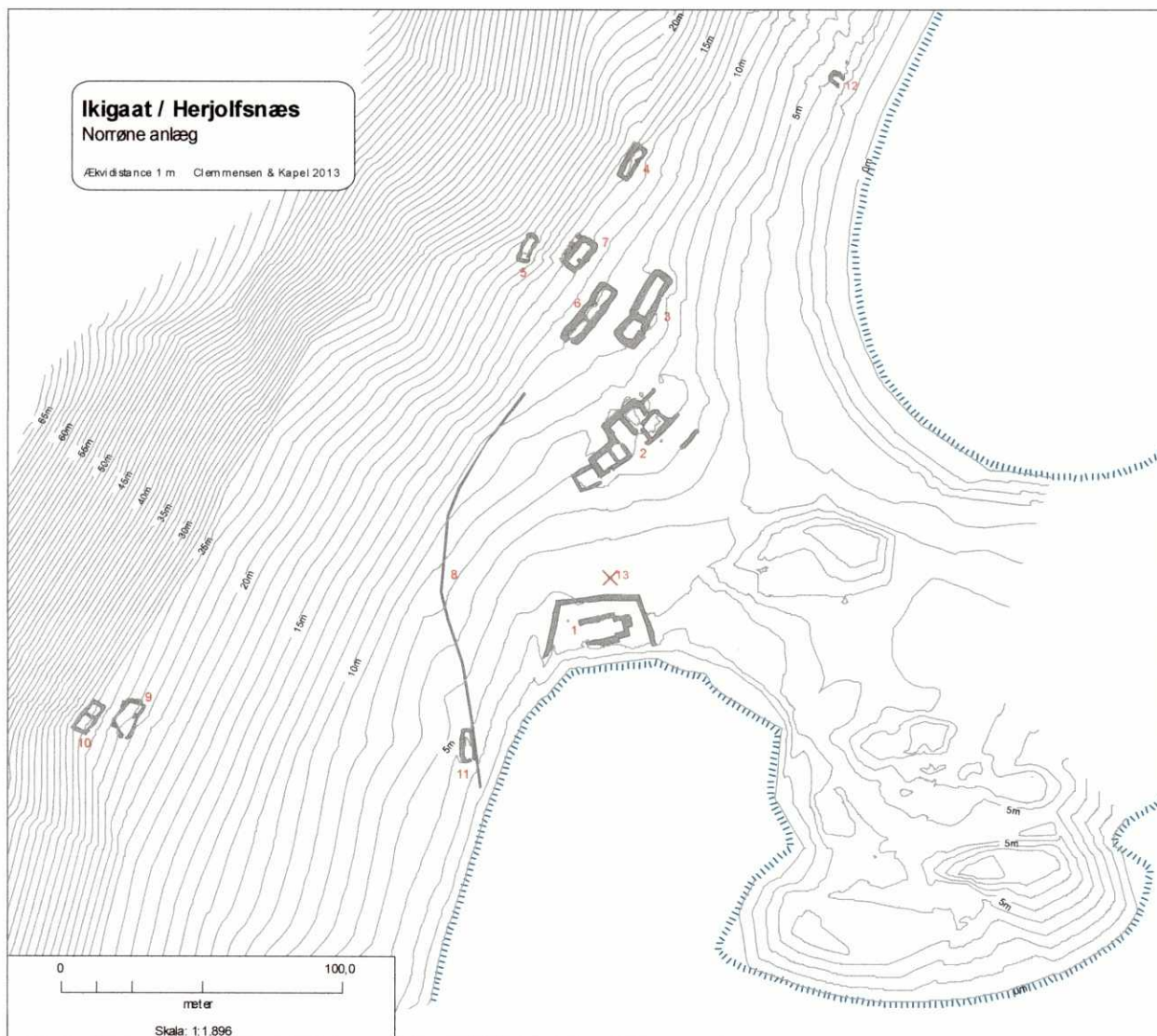
altså have udgjort et areal på knapt 49.000 m² (4,9 hektar), hvoraf en stor del var dyrkbart. Hvis dette holder stik, kan mange spor efter den tidligste bosætning være forsvundet.

Ruinerne

I nedenstående anlægsbeskrivelser er der for de norrøne anlægs vedkommende taget udgangspunkt i den nummerering, som anvendes i Nationalmuseets nordboarkiv. Her har selve ruingruppen den overordnede betegnelse **Ø111**. Grønlands Nationalmuseums fredningsarkiv benytter betegnelsen **59V1-0IV-502**.

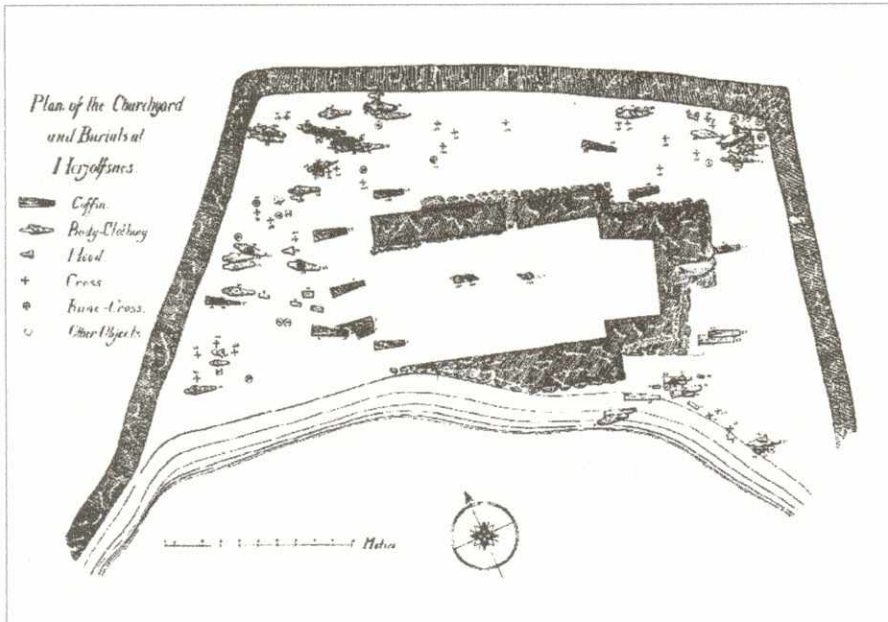
De øvrige ruiner og anlæg beskrives i fortløbende nummerserier med udgangspunkt i deres datering. Thule kulturens anlæg forud for Østprøven begynder således med 100, Østprøvens med 200 og fåreholderstedets med 300. En lille gruppe, som ikke med sikkerhed kan tidsfæstes, beskrives med start i 400.

Vi er opmærksomme på at der kan opstå en vis inkonsekvens i de tilfælde hvor beboelser eller andre anlæg har været genvendt, og at der for de eskimoiske ruinernes vedkommende kan være stor dateringsmæssig usikkerhed. I nedenstående afsnit vil disse usikkerheder blive påpeget og uddybet i anlægsbeskrivelserne.

Anlæg 1

Kirke og kirkegård. Kirkebygningen er opført i tørsten med en murtykkelse varierende fra ca. 1–2,5 m. Indvendigt måler den 6,5 x 15 m, dog er koret noget smallere (ca. 4,5 m). Væggene er sine steder bevaret i en højde af 3 skifter over fundamentet. Den vestlige gavl synes ikke at have været stenfunderet. Det omgivende kirkegårdsdige, hvis sydlige afsnit er borteroderet, er opført af sten og tørv. Dets orientering afviger fra kirkebygningens, og der ses ingen spor efter indgang, som man kunne forvente i det nordlige forløb. Det østlige forløb er delvis forstyrret af et tørvehusbyggeri og af jordbunker som stammer fra udgravning i kirkegården.

Figur 1 Nørlunds opmåling fra 1921 af kirken og kirkegården. Den indmålte strandlinje illustrerer med al tydelighed, hvor stor en del af kirkegården der er borteroderet.

Anlæg 2

Boligkompleks med hal. Ruinhobens ydre grænser er meget diffuse, ikke mindst som følge af manglende oprydning efter de mange arkæologiske udgravninger. Udstrækningen er ca. 16 x 45 m. Til trods for de mange undersøgelser, hvoraf de mest omfattende er foretaget af Kielsen i 1840 og Nørlund i 1921, er der aldrig skabt fuld klarhed over bygningens grundplan. Den store hal i kompleksets vestende fremstår mest anskueligt og velbygget. Den måler indvendigt 5,5 x 11 m. Desværre skæmmes dette monumentale rum af efterladenskaber fra en bygning, som blev opført ved etableringen af fåreholderstedet.

Anlæg 3

Staldbygning opdelt i to rum. Det nordlige er helt frilagt, det sydlige kun delvis. Begge rum har haft indgang mod sydøst. I det sydlige er passagen udvendigt formet som en slags husgang, hvilket indikerer, at denne del af bygningen har været genanvendt efter nordboernes forsvinden (anlæg 104). Stalden har haft tykke mure opført af sten og tørv. Den indvendige udstrækning (rum 1+2) er 4 x 24 m.

Anlæg 4

Udhus med lidt diffuse ydre grænser opført fortrinsvis af sten. Indgangspassage i den sydøstlige væg. Indvendigt måler ruinen 2 x 10,5 m.

Anlæg 5

Udhus eller lagerbygning opført i sten som er anlagt på skrånende terræn op imod nogle klippeblokke. Indgang mod sydøst. Bygningens indvendige mål er ca. 3 x 8,5 m.

Anlæg 6

Stald eller udhus delt i to rum omgivet af ca. 2 m tykke at tørvemure. Ruinens konturer er noget diffuse. Der synes at have været indgang i den sydvestlige gavl. Indvendigt måler bygningen ca. 4,5 x 20 m.

Anlæg 7

Udhus opført af ca. 2 m tykke mure af sten og tørv med en tydelig indgangspassage i den sydøst vendte facade. Indvendige mål 3 x 8,5 m.

Anlæg 8

Hjemmemarksgærde som kan følges over en strækning på ca. 150 m. Svage spor i terrænet indikerer, at gærdet oprindeligt har haft en fortsættelse helt frem til bugten øst for ruinerne. Dermed har dets funktion været at afskære næsset med den store stald og beboelseshuset fra græsningsområderne udenfor.

Anlæg 9

Fold til geder eller får anlagt på skråningen vest for de øvrige ruiner. Murene består af flere store klippeblokke forbundet med opstablede sten. Folden er delt i to. Det indvendige mål er ca. 5,5 x 10 m.

Anlæg 10

Udhus, muligvis gedestald anlagt på fjeldsiden tæt ved anlæg 9. Byggematerialet er tørv og sten, og bygningen er delt i to rum. Indgangspassagen ses i den sydvestvendte gavl. Indvendigt måler ruinen 5,5 x 10,5 m.

Anlæg 11

Lille fold anlagt i tilknytning til hjemmemarksgærdets sydlige afslutning. Gærdet indgår som den ene væg og indeholder flere store sten. De øvrige er tørvebyggede. Adgangspassagen vender mod nord. Indvendige mål er 2 x 9,5 m.

Anlæg 12

I 1991 lokaliseredes et ildsted i kystbrinken ca. 130 m nordnordøst for boligtomten. Ildstedet viste sig at være essen i en lille smedje, hvis indvendige mål har været ca. 2 x 4 m. Bygningen, som ligger på et svagt skrånende terræn tæt ved et lille vandløb, er forsænket således at gulvets niveau ligger ca. ½ m under oprindeligt terræn. Ved siden af essen lå en skrotbunke indeholdende kul, slagge og jernfragmenter. Væggen mod øst er delvis borteroderet af havet.

Anlæg 13

Opretstående, firesidet stenhelle i hvis plane top der er nedhugget en bred skålformet fordybning. Tværmålet er ca. 25 x 26 cm, højden ca. 70 cm. Stenen skal ifølge den lokale tradition have været "nordboernes døbefond". Dette udsagn er der dog intet belæg for. Stenen blev fundet væltet i forbindelse med udgravningerne i 1921 og rejst på fundstedet. En lignende sten, dog mindre, blev fundet på kirkegården. Deres anvendelse kendes ikke.

Thulekultur

Vores viden om arten og omfanget af den bosætning, som med stor sandsynlighed fandt sted kort efter Østerbygdens affolkning, er meget begrænset. Der er mange vidnesbyrd om, at mennesker besøgte eller opholdt sig på Ikigaat, såvel om sommeren som i vinterhalvåret, men noget tyder på, at områdets rige ressourcer kun har været udnyttet periodevis, eftersom der intetsteds på næsset er fundet møddings-aflejringer af betydning.

De to vinterhuse, anlæg 104 og 105, repræsenterer antagelig perioden op til etableringen af handelspladsen, om end langhuset (105) kan være opført længe inden. Boliger af denne type – de såkaldte fælleshuse – kendes fra slutningen af 1600-tallet og i denne del af Grønland benyttes de helt op til midten af 1800-tallet, i Østgrønland endda endnu længere. Fra omkring 1800 er det almindeligt, at boligerne gøres mindre, ofte ved at et langhus deles i 2 enheder, hvilket synes at være tilfældet her.

Teltfundamenter som de fundne er vanskelige at datere, men der er næppe tvivl om at disse har en betydelig alder, alene vurderet ud fra deres bevaringsstand og type. Fundamenternes form viser, at de har dannet rammen om skindtelte. Sådanne fundamenter blev normalt anvendt igen og igen over en årrække, men man kan forestille sig at blot en enkelt overnatning på dette udsatte sted, krævede en solid beskyttelse.

Endnu et vidnesbyrd skal omtales, nemlig de mange grave, som findes i uren blandt nedstyrtede klippeblokke på fjeldsiden bag ruinerne. Disse grave er ikke indmålt, men alene deres antal (der skønnes at være mindst 30) viser, beboelse har strakt sig over en lang periode inden kristendommen blev indført.

Eventuelle bebyggelsesspor fra Inuits ældste bosætning må formodes at være gået til efterhånden som nye aktiviteter har fundet sted. Undersøgelserne i 2001 og 2002 viste, som nævnt i indledningen (side 2), at Ikigaat formentlig har været besøgt allerede kort tid efter at nordboerne forlod stedet.

Ruinerne

Anlæg 100

Trapezformet teltfundament af dobbelt stenrække udfyldt med tørv. Der ses en brikseforkant. Formentlig 1800-tallet. Indvendige mål Ca. 6 x 6 m.

Anlæg 101

Lille hesteskoformet teltfundament af sten og tørv med synlig brikseforkant. Formentlig 1800-tallet. Indvendige mål 5 x 5 m.

Anlæg 102

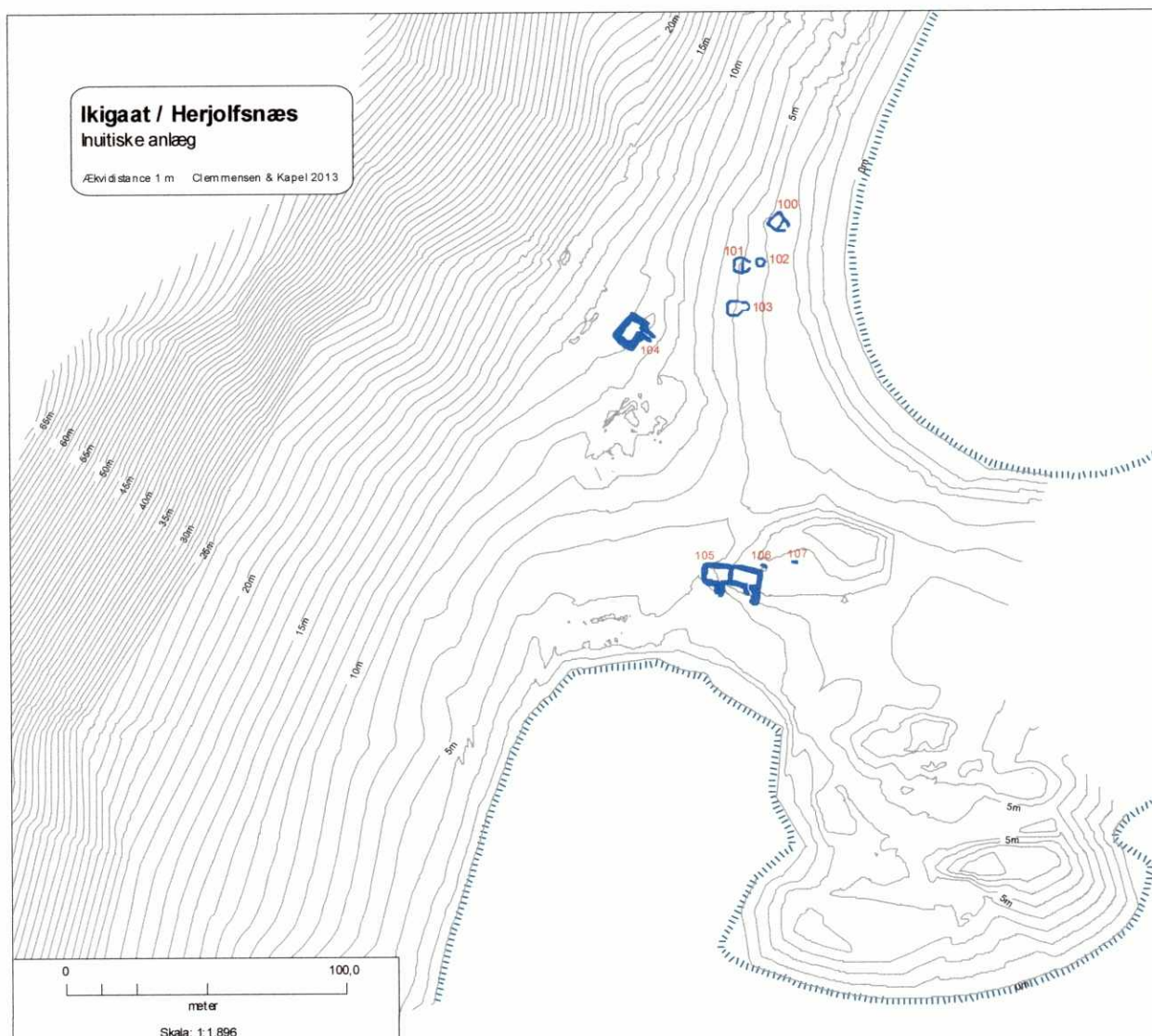
Afrundet stensætning, fortelt til 101 eller måske et køddapot. Mål 2,5 x 2,5 m.

Anlæg 103

Hesteskoformet teltfundament med afrundet fortelt opbygget af tørv og sten. Formentlig tidligt 1800 tal eller endnu ældre. Indvendige mål 5 x 7,5 inkl. Forteltet.

Anlæg 104

Lille tørvehus anlagt i den sydlige del af den norrøne stald (anlæg 3). Tørvemurerne er forstærket, og der er tilføjet en kort husgang. Indvendigt måler ruinen 3,5 x 6,5 m. Dateringen er noget usikker, og huset kan have været i brug samtidig med Østprøven.

Anlæg 105

Ruin med tykke tørvemure som formentlig repræsenterer et langhus fra omkring år 1700. De 2 husgange tyder på, at det på et senere tidspunkt er opdelt i 2 enheder eller gjort mindre. Da fåreholderstedet blev etableret i midten af 1900-tallet, anlagde man en have i den østlige halvdel (anlæg 307). Den oprindelige bygnings indvendige mål har været ca. 4,5 x 17 m.

Anlæg 106

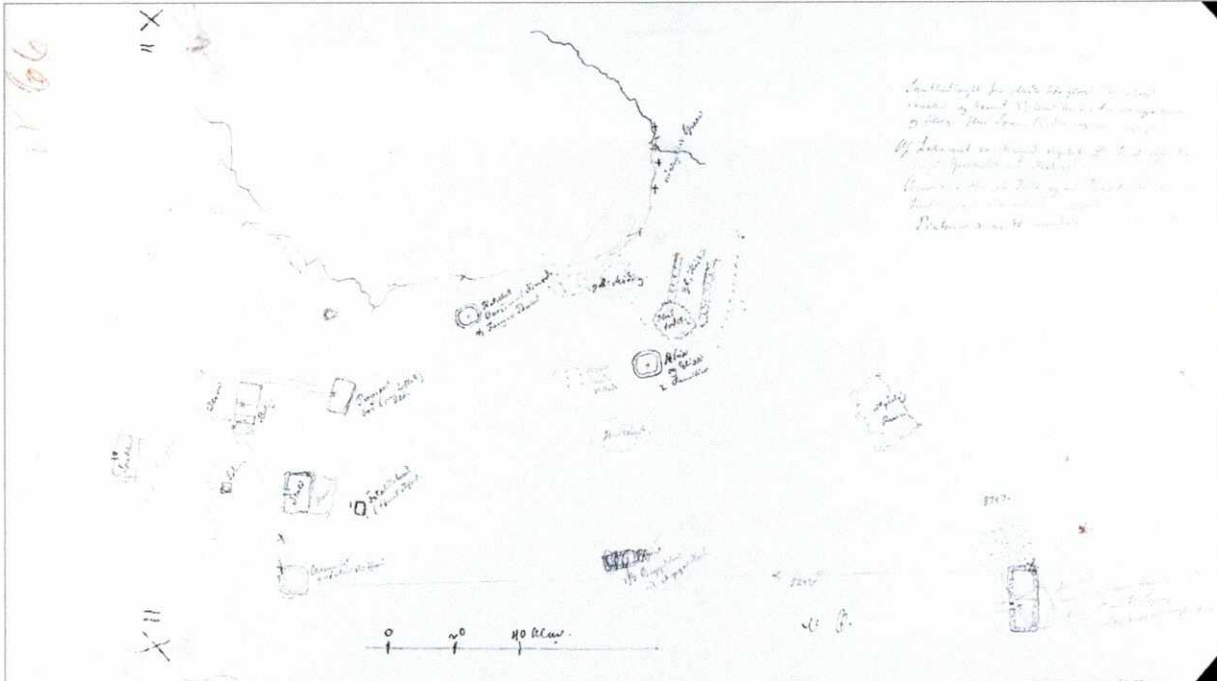
Grav bygget som en rektangulær stenramme dækket af flade sten, hvoraf de fleste mangler. Der fandtes på opmålingstidspunktet enkelte humane skeletdele i graven. Kammeret måler indvendigt 0,6 x 2 m. Der er formentlig tale om en ikke-kristen begravelse.

Anlæg 107

Grav opbygget som den foregående, men en smule mindre. Også i denne var enkelte skeletdele bevaret. Mål 0,6 x 1,7 m.

Østprøven

De vigtigste kilder til Østprøvens topografi er det materiale, som Rink nåede at producere under sit korte besøg i 1853. Originalen til hans kortskitse over Østprøven, som ses herunder, opbevares på Det Kongelige Bibliotek. Kortet har adskillige informative noter ved hjælp af hvilke det er muligt at identificere de enkelte huse på hans samtidige prospekter, som findes i flere versioner. Noterne vil blive gengivet i nedenstående beskrivelser af de enkelte anlæg.

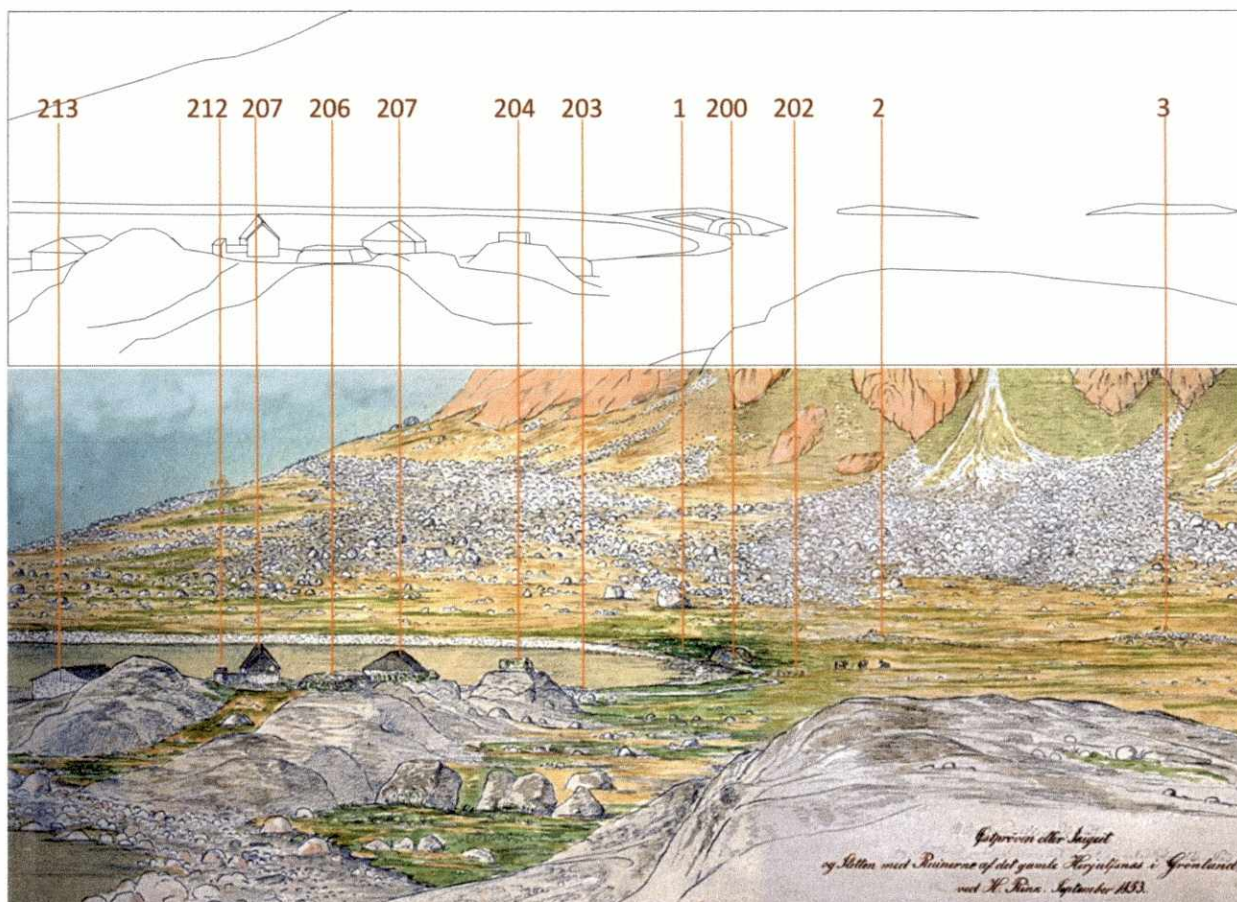

Figur 2. Rink var en trænet kartograf, en færdighed han havde tilegnet sig under sin uddannelse og sit mangeårige arbejde som geolog. Herudover havde han universitetsgrad i fysik og kemi, og havde "lugtet til" fag som meteorologi og medicin. Mål 28x48 cm

Selvom kortet ikke er målefast, er det overraskende korrekt hvad angår forholdet mellem bygningernes placering og fremstillingen af de topografiske detaljer. Krydset nederst til venstre markerer det sted han stod, da han tegnede.

Figur 3. Prospekt som viser Østprøvens bygninger set fra øst. Grafisk gengivelse af J. Magnus Petersen efter akvarel malet af Rink i 1853. Stedet hvorfra motivet er taget, er det samme som hvorfra kortet er tegnet.

Figur 4. Udsnit af akvarel med angivelse af ruinnumre. Ikke alle anlæg er synlige. Bemærk rækken af rejste sten, nr. 202. Det er støtter for en umiak. Disse er afsat på Rinks oversigtskort, og ved siden af, en lille tørvemursbygning, som ikke kan ses her. Lige nedenfor ruin 2 ses 3 sortbrogede køer. Rink 1853. Original på Nationalmuseet.

Ruinerne

Anlæg 200

Lille tørvehus anlagt op mod kirkegårdsdigets østside. Jorddynger fra udgravningerne i 1921 har delvis dækket ruinen, og gjort den vanskelig at målsætte. Grundplanen synes dog at have været nærmest trapezformet, og indgangspassagen mod syd. Indvendige mål ca. 2 x 3 m. Ruinen er afsat på Rinks kort med betegnelsen "hustomt" og kan altså godt være ældre end Østprøven.

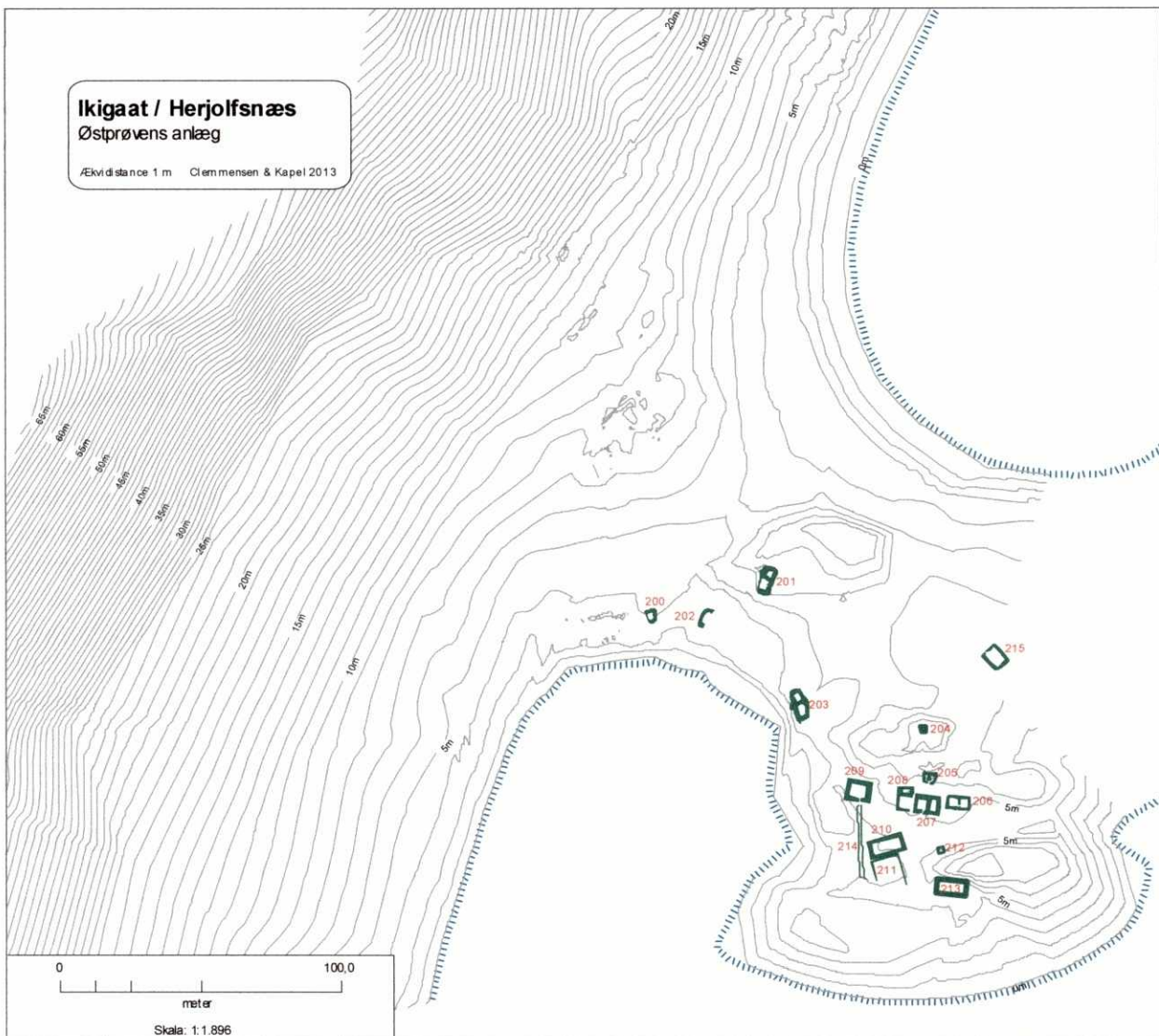
Anlæg 201

Solidt fundament af tørvehus bygget ved østgavlen af langhus versus have (anlæg 105/307). Tørvevæggene, som har indeholdt mange sten, er stærkt forstyrrede i nyere tid, men der synes at have været to rum. Måske er der tale om to selvstændige enheder. Indgangspassagen vender mod sydøst. Huset måler indvendigt ca. 3 x 4 m (begge rum).

Anlæg 202

Rest af en tørvemursbygning af hvilken kun vestvæggen er bevaret. Henover den østlige del blev der i midten af 1900-tallet opført et pælefunderet træhus (anlæg 300). Den bevarede vægstump måler udvendigt ca. 6 m.

Huset er formentlig identisk med det, som på Rinks kort har notatet: "Abia og Elisa, 2 familier". Syd for huset er på kortet markeret et umiak stativ af rejste sten. Det har desværre ikke været muligt at genfinde det, og man må formode, at stenene har fundet anden anvendelse.

Anlæg 203

Tørvehus af noget udefinerbar form. Der ses tydeligt to rum, men den sydlige del ser ud til at have været i brug længere end den nordlige. Vestvæggen er delvis undermineret. Husets indvendige mål i den oprindelige skikkelse har været ca. 3 x 8 m.

Dette hus har på Rinks kort notatet: "Kateket Onesimus Nivigaq [?] og fanger Paulus.

Anlæg 204

Kvadratisk fundament eller ramme af hovedstore sten anlagt på bar klippe. Sidemål 2 m.

Flagbastion. Denne er ikke afsat på Rinks originalkort, men på en af de rentegnede kopier. På det farvelagte prospekt ses det tydeligt.

Anlæg 205

Lille tørvebygget hus opdelt i to rum. Udhus. Indgang mod syd. Indvendige mål 3,5 x 4 m. På Rinks kort kaldes denne bygning "Fetaillehus, tørret Kjød".¹⁶

Anlæg 206

Ruin af tørvehus hvis fundament er ca. ½ m højt. Der kan ikke erkendes spor efter indvendige detaljer. De ydre mål er 3,5 x 7 m. Note på originalkort: "Chemnitz grønlandske hus."

Anlæg 207

Sten- og tørvefundament af bygning med adskillige rum. Indgangen har formentlig været i det sydvestlige hjørne. Fundamentets indvendige mål er ca. 4 x 7 m. Ved bygningens nordvestside har der været anlagt en have indhegnet af en tørvevold. På Rinks kladdekort benævnes bygningen "stald" og arealet nordvest for, "have".

Anlæg 208

Tørvevold med synlige sten. Fundament af lille bygning hvis indvendige mål er 1,5 x 3 m. Muligvis et skur eller lager til ovennævnte, nr. 207. Denne bygning kan ikke med sikkerhed identificeres på Rinks kort.

Anlæg 209

Solidt stenbygget fundament af næsten kvadratisk bygning hvis indvendige mål er 4,5 x 4,5 m. Døråbningen vender mod syd. Der kunne ikke erkendes spor efter indvendige detaljer. Ifølge Rink har dette været handelens proviantbod.

Anlæg 210

Solidt stenfundament af stor bygning. Der ses ingen spor efter indvendige skille vægge eller døråbning. Bygningen måler indvendigt 4 x 10,5 m. Bygningen benævnes af Rink som "Bolig". Der er foretaget flere rettelser med hensyn til bygningens indretning som antyder, at den i hvert fald har indeholdt mindst 3 rum.

Anlæg 211

Lav tørvevold som formentlig har indhegnet en have eller en lille fold. Det indhegnede område måler 9.5 x 10 m. Tolkningen bekræftes af Rinks note: "have".

Anlæg 212

Sten og tørvefundament af lille bygning på 2 x 2 m. Tekst på Rinks kort: "Lokum".

Anlæg 213

Velbygget sten- og tørvefundament af stor kvadratisk bygning. Indvendige mål er 5 x 10,5 m. Denne bygning er ifølge Rink Østprøvens spækhushus – opbevaringssted for skind, sælspek og andre handelsvarer.

Anlæg 214

Anlagt vej med stensatte sider som har forbundet Østprøvens proviantbod (anlæg 209) med spækhushuset (anlæg 213) samt arealet syd for bygningerne, som må formodes at være stedets ladeplads. Den fremskudte klippe dér har udgjort et naturligt landingssted. Vejen genfindes på Rinks originalkort.

¹⁶ Fetaillehus – gammel betegnelse for provianthus.

Anlæg 215

Rektangulær tørvemur der omslutter et areal på ca. 23 m². Formentlig del af fundament. På Rinks originalkort er på dette sted afsat en ruin med noten: "ruin". Denne oplysning er senere overstreget og forsynet med en anden: "byggested for nyt hus.". Bygningen kan ikke med sikkerhed lokaliseres på kendte prospekter.

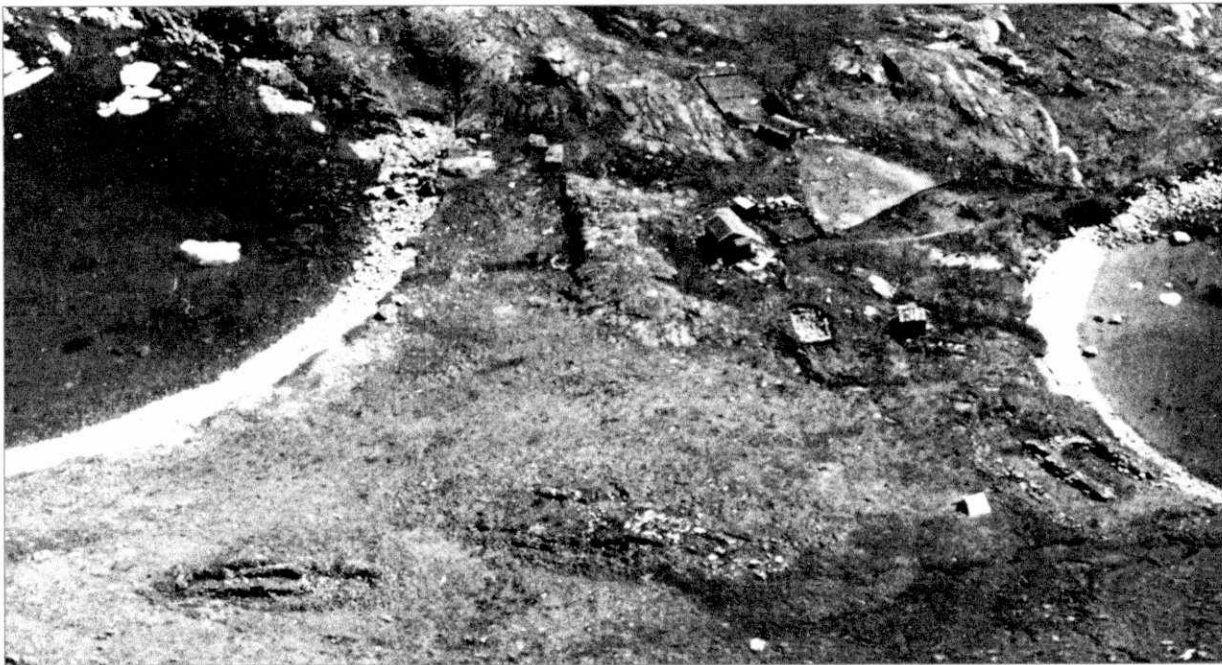

Figur 5. Østprøven set fra syd. Prospekt fra 1862 malet af Carl Møller. Grønlands Nationalmuseums billedarkiv.

Fåreholderstedet

Størstedelen af de bygninger som fåreholder og fisker Samuel Simonsen opførte på Ikigaat, er fotografisk dokumenterede, takket være Ove Baks børnebogsprojekt "Børnene på næsset". De i alt 8 bøger tager udgangspunkt i det lille nybyggersamfund på Ikigaat. Den første blev udgivet i 1975, men allerede siden midten af 1960-erne besøgte Ove Bak stedet. Det lille samfunds udvikling kan altså følges over nogle år, frem til nedlæggelsen i 1972.

Sporene er nu langsomt ved at forsvinde, men endnu rager væggene af de to betonbygninger, anlæg 302 og 304 op i landskabet. Fra 2008 har vi en serie luftfotos hvor alle nyere kulturspor ses tydeligt¹⁷.

Figur 6. Oversigtbillede fra omkring 1970 taget fra vest. Foto Ove Bak.

Ruinerne

Anlæg 300

En tørrevold markerer omridset af en træbygning som har stået på pælefundament. Den har haft ét rum og et lille vindfang mod øst. De indvendige mål er 4 x 4,5 m. Indgangen har vendt mod syd. Bygninger er opført ovenpå et ældre tørvehus (anlæg 202), hvis vestvæg er delvis bevaret. En lav jordvold syd og vest for bygningen har formentlig omkranset en have eller en hønsegård.

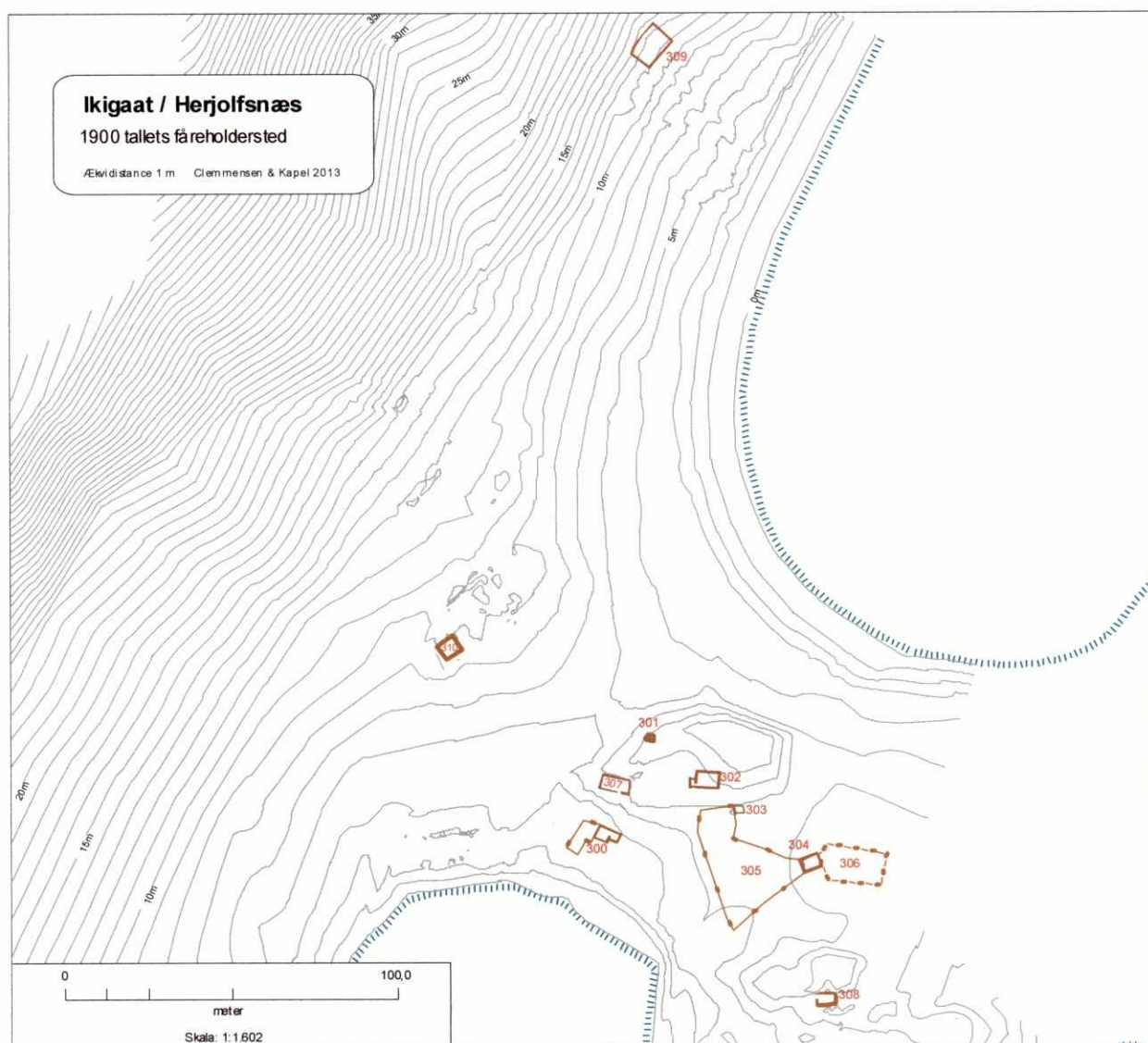
Anlæg 301

Stenfundament af en lille lagerbygning eller udhus. Indvendige mål er 1,5 x 2 m.

Anlæg 302

Ruinen af en betonbygning bestående af ét rum og et vindfang. Ved opmålingen i 2008 stod væggene i fuld højde, og komfur samt en del indbo fandtes i og omkring huset. Boligrummet måler indvendigt 4,5 x 6 m.

¹⁷ Optagelser foretaget af Caroline Paulsen, Nationalmuseet og af Iscentralen, Narsarsuaq.

Anlæg 303

Træhønsehus med tilliggende hønsegård. Bygningen var delvis bevaret i 2008. Husets indvendige mål er 2 x 3 m. Hønsegården dækker et areal på ca. 90 m².

Anlæg 304

Staldbygning af beton som indvendigt måler 4 x 5 m. Mod syd findes en bred indgang og 2 vinduer. Bygningen stod i 2008 bevaret i taghøjde.

Anlæg 305

Fold hørende til stalden (304). Indhegnet areal ca. 460 m².

Anlæg 306

Fold hørende til stalden (304). Indhegnet areal ca. 180 m².

Anlæg 307

Have som er anlagt i en gammel eskimoisk ruin - formentlig et langhus fra 1700-tallet (anlæg 105). Adgang har været mod syd, der hvor husgangen til det oprindelige hus har været.

Anlæg 308

Velbevaret tørrevæg af udhus eller lagerbygning anlagt op mod lodret klippevæg. Døråbning mod sydvest. Indvendige mål er 2,5 x 4,5 m.

Anlæg 309

Rektangulært fundament eller befæstning af hovedstore sten, som måler 7 x 10,5 m. Der er tydeligvis tale om et recent anlæg, men dets funktion kendes ikke.

Anlæg 310

Vægrester af en bygning som har været anlagt i den sydlige ende af anlæg 2, nordbogårdens bolig. Man har draget nytte af de oprindelige tørvemure, men vegetationen og de lige vægforløb afslører indgrebet. Indvendigt har bygningen målt ca. 5 x 5 m.

Figur 7. Bygningerne set fra sydsydvest. Foto Ove Bak, ca. 1965.

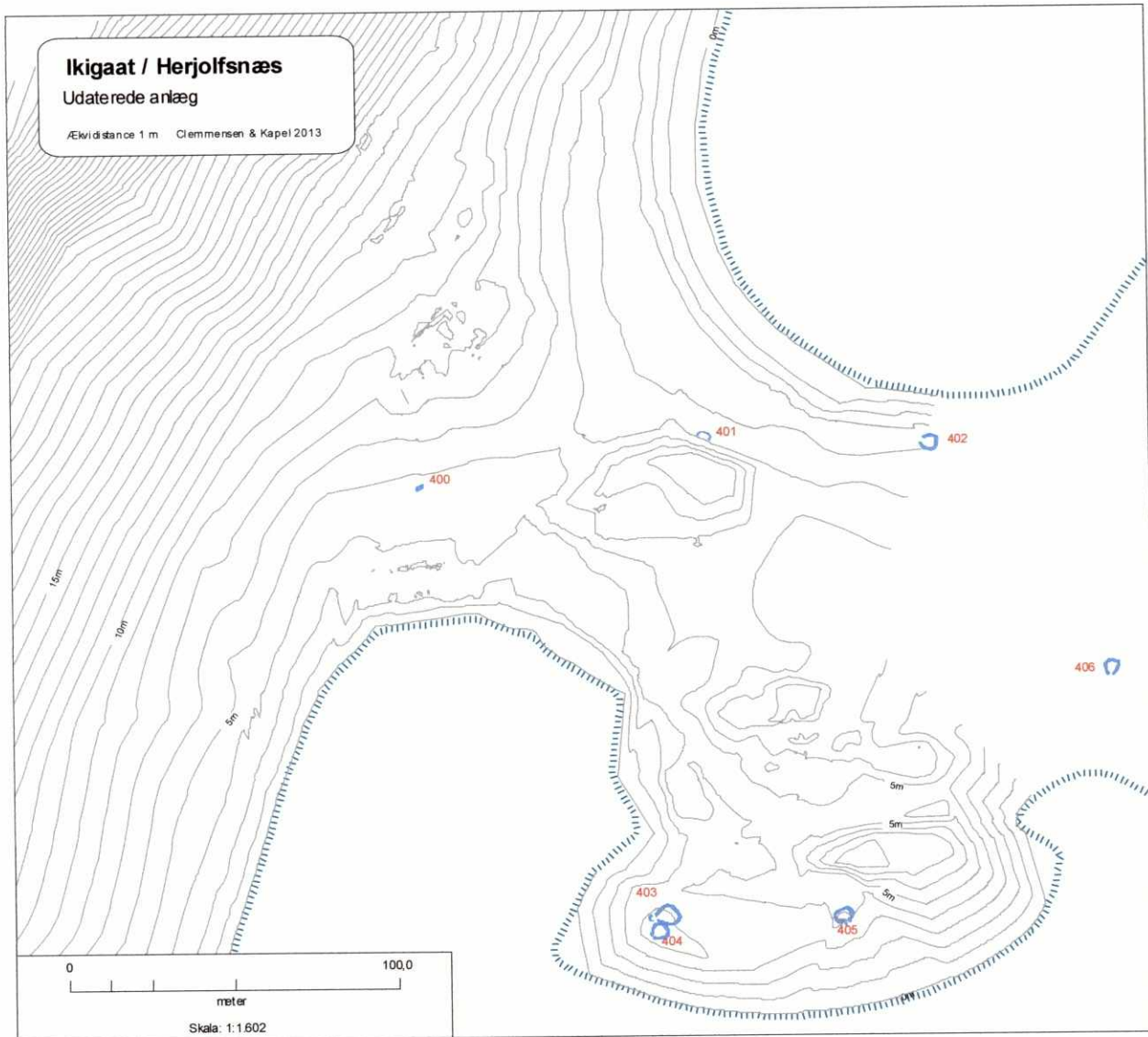

Figur 8. Børnene leger. Det lille hus var på et tidspunkt rammen om en familie på 10 personer. Billedet er nogenlunde samtidigt med det foregående, og som det, taget af Ove Bak.

Anlæg af ukendt alder

Flere af de anlæg som er beskrevet i denne gruppe skønnes at være recente, eller i hvert fald at stamme fra 1900-tallet. Denne datering bygger dog alene på en vurdering af deres bevaringsforhold og konstruktionsmåde, idet der ikke er fundet historisk dokumentation. Et par teltefundamenter menes dog at være ældre, men da de er meget vanskelige at tidsfæste, er de henført til denne gruppe. Et anlæg fortjener dog særlig omtale.

Nr. 400. Den kristne begravelse. Det er nærliggende at antage, at en af Østprøvens beboere, som ikke ønskede at blive begravet på den herrnhutiske kirkegård på den anden side af fjorden, ligger gravsat her, men det er ikke lykkedes at finde dokumentation for dette.

Ruinerne

Anlæg 400

Kristen begravelse. En jordfæstegrav med indramning af hovedstore sten og smykket af et kors, ligeledes lagt i sten. Nedgravningens mål 0,9 x 1,85 m.

Anlæg 401

Lille stenkreds anlagt op imod lodret klippe. Fundamentet består af en vold af tørv og sten. De indvendige mål er 1,5 x 3,5 m.

Anlæg 402

Hesteskoformet teltfundament af sten og tørv anlagt på plant terræn vel afskærmet fra vinde fra vest. I fundamentet har stået et skindtelt. Dimensioner 3,5 x 4,5 m.

Anlæg 403

Hesteskoformet teltfundament af tørv med enkelte synlige sten. En stenkreds viser, at teltet har haft et fortelt med kogested. I fundamentet har stået et skindtelt. Teltet har indvendigt målt 5,5 x 5,5 m.

Anlæg 404

Teltfundament som foregående. Mål 4,5 x 5 m. Der ses en stenrække som kan have været understøttelse for en briks.

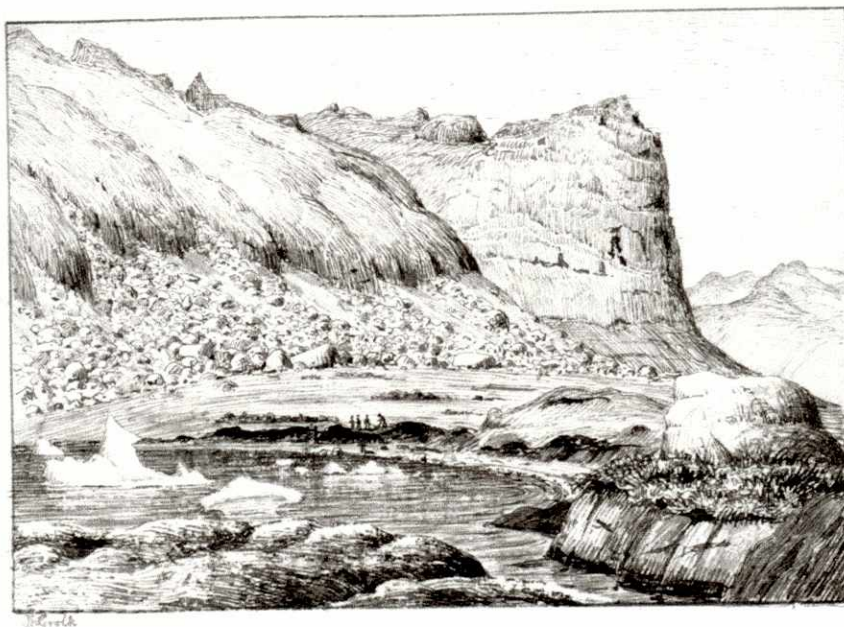
Anlæg 405

Rester af et lille tørvehus med kort adgangspassage. Vægopbygningen virker recent, og bygningen er næppe mere end 100 år gammel. Indvendigt måler rummet 2,5 x 4,5 m.

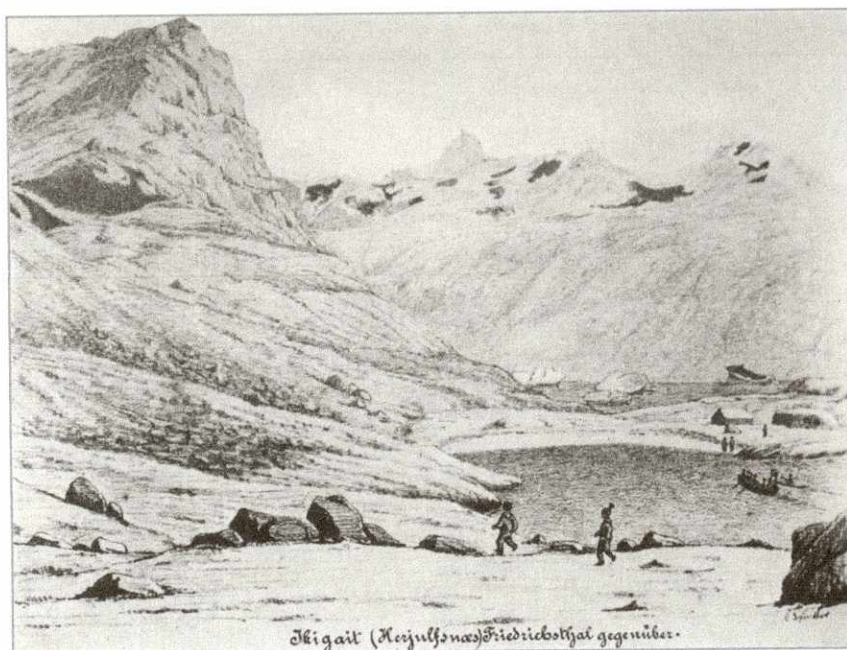
Anlæg 406

Meget udvisket rest af hesteskoformet teltfundament som muligvis har haft fortelt med kogeniche. Indvendige mål 3,5 x 4 m. Fundamentet er beregnet for et skindtelt. Antageligt ældre end 1850.

Billeddokumentation

Figur 9. Thorvald Groth: Ikigaat set fra syd. Groth ledsagede Gustav Holm i 1880 som tegner, og under deres besøg foretog de udgravninger i kirken og på kirkegården. Denne aktivitet ses tydeligt midt i billedet. Archiv der Brüder-Unität, Herrnhut.

Figur 10. Østprøven set fra sydvest. Tegning af den tyske missionær Carl Julius Spindler, som var præst i Frederikshåb 1864-1868. Nationalmuseet, København.

De enkelte ruiner

Ikke alle de indmålte anlæg er fotografisk dokumenterede. Dette skyldes først og fremmest, at nogle af dem knapt nok er synlige over terrænet, men kun markerer sig som svage niveauforskelle eller variationer i overfladevegetationen. Opmålingerne er foretaget i sensommeren, hvor synligheden var ringe. Nedenstående billede er derimod taget i maj måned, hvor forholdene er optimale.

Oversigt. Dette flybillede fra maj 2008 viser først og fremmest anlægsspor fra fåreholderstedet, men også ruinerne af Østprøven ses tydeligt. Bemærk dog kirkeruinen til venstre i billedets udkant. Foto Caroline Paulsen.

Anlæg 1.
Kirkeruinen. Ved højeste vande når havet helt
op til vegetationsgrænsen.

Anlæg 2.
Boligkomplekset. Til højre i ruinen ses
rester af et skur som blev bygget
omkring 1950.

Anlæg 3.
Staldbygningen. Luftfoto taget i 2008
af Iscentralen.

Anlæg 12.
Smedje som blev fundet i 2001 under
udgravning. De afdækkede sten midt i
billedet er essen.

Anlæg 13.
"Nordboernes døbefond". Stenen blev
fundet væltet i 1921 af Poul Nørlund.

Anlæg 102.
Randsten omkring fortelt til anlæg 101
eller en åbnet kødgav.

Anlæg 105.
Luftfoto af det store langhus der har
været delt i to, hvoraf det ene senere er
genanvendt som have

Anlæg 107.
Før-kristen begravelse. Dele af
skelletet er bevaret.

Anlæg 108.
Før-kristen begravelse. Graven, som er
nogenlunde intakt, indeholder
skeletdele af ét individ.

Anlæg 201.
'Tørvefundament bygget for enden af
langhuset, anlæg 105.

Anlæg 206.
Murrester af handelsbestyrer Jens
Chemnitz' (senior) første bolig.

Anlæg 207.
Ruin af staldbygning og tilhørende lille
fold.

Anlæg 208.
Tørvefundament af lille skur eller
udhus.

Anlæg 209.
Fundament af Østprøvn's proviantbod.

Anlæg 210.
Handelsbestyrerens bolig opmåles. I
forgrunden ses den tilhørende have,
anlæg 211.

Anlæg 212.
Fundament af handelsbestyrerens
lokum.

Anlæg 213.
De svage rester af Østprøvens engang
så anseelige spækhus.

Anlæg 215.
I terrænet ses de svage konturer af et
fundament. Ifølge Rinks kort skulle her
opføres en ny bygning.

Anlæg 300.
Indenfor tørrevolden, har der stået et
pælefunderet træhus med vindfang.
Her boede fætter Søren.

Anlæg 301.
Stenfundament af lille udhus.

Anlæg 302.
Familien Simonsens lille bolig, som på
et tidspunkt rummede 10 personer.

Anlæg 303.
Fåreholderstedets lille hønsehus.

Anlæg 304.
Staldbygning med udgang til to folde.

Anlæg 307.
Have anlagt i ruinen af et langhus.

Anlæg 308.
Tørvemur, rest af lille udhus eller
lagerbygning.

Anlæg 309.
Stenfundament der tydeligvis er af
nyere dato. Dets funktion kendes ikke.

Anlæg 400.
Kristen begravelse markeret med et
kors af aflange sten.

Ruinområdet set fra vest.

LITTERATUR

Adderley, P.A and Simpson, I.A. 2006

Soils and palaeo-climate based evidence for irrigation requirements in Norse Greenland.
Journal of Archaeological Science
No. 33, pp. 1666-1679.

Arneborg, J. 2006

Saga Trails. The National Museum of Denmark, Nanortalik Museum, Narsaq Museum & Qaqortoq Museum.

Bak, O. 1969

Sommerdage ved Kap Farvel. Tidsskriftet Grønland, 19969:8.

Bak, O. 1975-79

Børnene på næsset. I alt 8 hefter. Forlaget Hernov.

Bak, O. 1981

Nanortalik. Nordiske Landes Bogforlag, København.

Bendixen, O. 1927

Grønland som nybyggerland. Aschehoug, 1927.

Christiansen, D.V. 2002

Handel og kommunikation i Nordatlanten. SILA, Feltrapport No.3.

- Christensen, K. N. 1944*
Fåreavl og landbruget i Sydgrønland. Grønlandsposten 1944, No. 3.
- Clemmensen & Kapel 2008*
Nordboruinerne på Ikigaat/Herjolfsnæs. Feltrapport, Nanortalik Museum.
- Grønlands Forhistorie*
Edited by Hans Christian Gulløv. Gyldendal 2004.
- Grønlands Historiske Mindesmærker I-III, 1838-45*
Det Kongelige Nordiske oldskrift-selskab. København.
- Jespersen, E. 1915*
Lidt om Kvægavl i Julianehaab Distrikt. Det grønlandske selskabs årsskrift.
- Meldorf, G. 1902*
Fra en vaccinationsrejse i egnen omkring Kap Farvel i efteråret 1900. MOG 25.2.
- Mikkelsen, N. et.al. 2008*
The Norse in Greenland and late Holocene sea-level change. Polar Record 44 (228)
- Müller, R. 1906*
Vildtet og Jagten i Sydgrønland. København
- Nørlund, P. 1924*
Buried Norsemen at Herjolfsnæs. Meddelelser om Grønland, Vol. 67:1.
- Vibæk, P. 1904*
Kreaturholdet i Grønland. Atlanten, januar 1904.
- Østergård, E. 2004*
Woven in the Earth. Textiles from Norse Greenland. Aarhus University Press.

Ikigaat / Herjolfsnæs
Historisk- topografisk kortlægning
Oversigt
Ækvidistance 1 m Clemmensen & Kapel 2013

